

334/1

~~0162-27/10/57~~

401
2-61

ԳՐ. ՂԱՓԱՆՑԵԱՆ

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՍԳՐԱԿԱՆՆԵՐ

ԵՒ

ԼԵԶՈՒ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Էլեկտրաշարժ Տպարան Մայր Աթոռոյ ս. Էջմիածնի
1914

401
7-50

ար

ԳՐ. ՂԱՓԱՆՑԵԱՆ

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՍԳՐԱԿՈՆԱՆԵՐ

✠ ԵՒ ✠

426

Լ Ե Զ Ո Ւ

1007
34139

4

ՎԱՂԱՇԱՊԱՏ

Էլեկարաշարժ Տպարան Մայր Աթոռոյ ս. Էջմիածնի
1914

Արտատպութիւն «Արարատ» ամսագրի 1914 թ. № 9-ից:

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՍՑԻՊԼԻՆԱՆԵՐ ԵՒ ԼԵԶՈՒ

Լեզուաբանական գիտցիպլինաներ ասելով մենք հասկանում ենք «ներածութիւն ի լեզուաբանութիւն» (կամ «լեզուաբանութեան ներածութիւն»), «ընդհանուր լեզուաբանութիւն» կամ «լինգւիստիկա» (լեզուի գիտութիւն, наука о языках) և «պատմական լեզուաբանութիւն» ուսումնները: Առաջին և երկրորդը նոր գիտութիւններ են, կարելի է ասել՝ մեր աչքի առաջ են կազմուում և հանդէս գալիս, մինչդեռ երրորդը՝ պատմական լեզուաբանութիւնը համեմատաբար հին է և ունի իրեն որոշ սահմանները:

Լեզուաբանութեան ներածութեան նպատակն է՝ ուսումնասիրել լեզուի ընդհանուր ձևական սկզբունքները, լեզուի, այսպէս ասած, տարրերը և պարագաները, տալ լեզուային երևոյթների տեսական պատկերը, կցելով դորան նաև լեզուի այլևայլ ձևերը (resp. տեսակները), որոնք արձանագրուած են անցեալում և ներկայումս: Դորանով այդ առարկան, իրաւամբ «ներածական» կոչուելով, հոգ է պատրաստում և հիմք ծառայում լեզուի բոլոր մանրամասնութիւնները ծաւալօրէն ըմբռնելու. գործնականապէս այդ «ներածութիւնը» զարթեցնում է մեր մէջ որոշ «լինգւիստական» հոտառութիւն, ստեղծում է ներգործական և քննօղական վերաբերմունք դէպի «լեզուային աշխարհի» այլևայլ երևոյթները. այդու նկատմամբ շատ տարօրինակ պէտք է թուի ոմանց կարծիքը, թէ մարդկային ուղեղը նման է թերթի, գրատախտակի, ֆոնոգրաֆի կայլն, մի խօսքով մի tabula rasa է, որը կրաւորապէս է ընդունում արտաքին տպաւորութիւնները:

Երկրորդ լեզուաբանական ուսումը այդ «ընդհանուր լեզուաբանութիւն» կամ, ինչպէս ասում են, «լեզուի գիտութիւն» է (linguistica, наука о языках), որի բովանդակապէս յայտ գալը դեռ վաղաժամ պէտք է սեպուի. դորա միակ նպատակ ու խնդիրն է՝ յենուելով լեզուի անցեալ ու ներկայ երևոյթների ուսումնասիրութեան վերայ՝ լուսարանել թէ ինչ պայմանների և օրէնքների հիման վերայ են չաղկապուած այդ դիտելի երևոյթները և իրար հետեւում, լինին այդ պայմանները և օրէնքները սահմանափակուած տեղով և ժամանակով, թէ գործելիս անընդատ և ամենուրեք¹⁾:

1) Ե. А. Мейе, Введение въ сравнительную грамматику индо-европейскихъ языковъ, перев. проф. Кудрявскаго, Юрьевъ 1911, էջ 408.

Լինդհանուր լեզուաբանութիւնը չի սահմանափակուում հանրալեզուալին գործօնների սոսկ պատկերացումով, ինչ որ յատուկ է «ներածութեանը», այլ ձեռնարկում է դոցա յարաբերական ուսումնասիրութեան ինչպէս և լեզուալին ամեն մի գործօնի և պարագայի, որոնք յատուկ կարող են լինել մի քանի լեզուներին և մի որոշ ժամանակաշրջանում, եթէ «ներածութիւնը» նպատակադրուում է՝ բնորոշել հանրալեզուալին՝ ձեական սկզբունքները՝ և պարագաները, անկախ տեղից և ժամանակից, և տալիս է դոցա. այսպէս ասած, ուրուագիծը, գործադրութեան տեսակէտից՝ դիմելով (կարգացողին կամ լսողին մատչելի) այլևայլ լեզուների միջնորդութեան և օժանդակութեան, և կցելով այդ հանրալեզուալին «ատուրբուտ»ներին նաև այն լեզուալին սկզբունքների և պարագաների բնորոշումը, որոնք կախում ունեն ժամանակից և տեղից, բնդհանուր լեզուաբանութիւնը վերցնում է այն սկզբունքների և պարագաների համագրական և յարակցական դնումը, որոնք «արձանագրուած» են, յայտ են գտնուած և արտայայտուած աշխարհիս ըողղ լեզուաների մէջ, թէ կենդանի և թէ մեռած: Լինդհանստիկայի խնդիրներ պէտք է հանդիսանան, օրինակ, անկախ և ևրտյթներ, ինչպէս՝ ա) հագագային հնչիւնների անհետանալը զանազան լեզուներում կամ թէ այդ հնչիւնների փոխարինուելը լեզուի «էություն»ում աւելի առաջալեզուալին հնչիւններով, 6) լուսաբանումն այն լեզուալին ևրտյթի, որը յայտնի է հայերէնում, վրացերէնում, արաբերէնում (եթէ յիշողութիւնը մեզ չի յարում), ինչպէս՝ հաց-մաց, ջուր-մուր, եյն, ց) «ժողովրդական սոտեգաբանութեան» էութիւնը այլևայլ լեզուներում²), ձ) սեռերի գոյացման խնդիրը և կամ դոցա չգոյանալու գրգապատճանները և հանգամանքները, 6) հոլովումների և

3. Die Bedeutung der Sprache

2) Այդ այն երեւոյթն է, որը ժողովուրդը, մի որ եւ է խօսք չհաս-
կանալով, ենթարկում է դրան այնպիսի ծեւաւորման, որը հոսկանալի
երեւայ. օրինակ, հայերէնում «Աւաղեազ» բառը որը ծագած է «Արագած»
բառից, ըստ իրեն անհասկանալիութեան, ենթարկուել է իմաստաւորման,
իրբեւ տաճկաց խօսք, իրբեւ «ալ աջը», հնամեատիք նմանապէս
ժողովրդական «Գեղարբունի» բառը եւ իսկական «Գեղարունի»ն
ռուսաց ошибка բառը մեր գիւղերում (օր. Աշտարակում) դառել
է «հաշիվկա» կապակցուելով հաշիւ բառի հետ. ուսեբէնում՝
«рекрутъ»ը դառել է «некрутъ», «режимъ»ը «рѣжемъ», «экsekutoryъ»-ը
«еѣкyторъ», եւն. Արաբները վերցնելով, օրինակ, յունական Alexander յա-
տուկ անունը կամ պարսկերէնից Laskar (Լաշկար) «զօրք» բառը, սկզբի al-
ի- հնչիւնները ընդունել են իրբեւ «արաբական» al-մասնիկը, ինչպէս al-koran
«գուրան» al-lahu «Աստուած» եւլն, եւ երբ արգէն արաբական լեզուում

խոնարհումների տարբեր սկզբունքները լեզուների մէջ, են, են: Բոլոր լեզուային սկզբունքների յարակցական ուսումնասիրութիւնը կատարում է, ինչպէս ասուած է, համադրաբար, վերջնելով այդ սկզբունքների տարբերակ ձևերը ամենուրեք ըստ դոցա նմանօղում- թեան կամ հարկանցութեան (մեր ուղեկում):

«Պատմական լեզուաբանութեան» նպատակն է՝ ուսումնասիրել մի որ եւ է լեզու իրեն զարգացման շրջանում, հանդերձ ամեն մի գործող պարագայով. նման պատմական նշանակութիւն ունի, օրինակ, հնդա-եւրոպական լեզուի ուսումնասիրութիւնը իրեն արձանագրուած ձեւերում (՝ սլաւոնական, կելտական, հայկական, արիական...): որի քերականութիւնը յայտնի է իբրեւ «համեմատական քերականութիւն հնդկա-եւրոպական լեզուներէ», նմանապէս՝ սեմական լեզուի ուսումնասիրութիւնը իրեն պատմաձևերի միջնորդութեամբ. ինչպէս արաբականի, արամեականի (այսօրերէնի), հեբրայերէնի, ասուրականի են. սոյն «պատմական լեզուաբանութեան» են պատկանում ի հարկէ եւ մի որ եւ է հայոց բարբառի, լատիններէն լեզուի եւ այլոց ուսումնասիրութիւնը, երբ այդ լեզուները վերցնուած են առանձնօրէն, իրենց մէջ

Արդ ուրեմն՝ «ներածութիւնը» մօտենում է մի որևէ լեզուա-
յին սկզբունքին կամ պարագային լոկ, այսպէս ասած, «նկարագր-
ման» տեսակէտից. «պատմական լեզուաբանութիւնը» տնտղում է
դոցա յայտ գալը մի որևէ լեզու, և հետևապէս մի որևէ լեզուի
«կեանքը», զարգացումը. իսկ «ընդհանուր լեզուաբանութիւնը»
նայում է այդ լեզուային սկզբունքների և պարագաների վերայ,
«աբստրակտօրէն», և առանձնացնելով դրանց ալիսայ լեզուներից,
ենթարկում է յարաբերական ուսումնասիրութեան. (ընդհանուր
լեզուաբանութեան առարկայ պէտք է հանդիսանան նաև այն «ապա-
լեզւային» հանուր պարագաները, որոնք յարակից նշանակութիւն
ունեն այդ հանրալեզւային սկզբունքների և պարագաների հանդէպ,
պայմանաւորում են դոսա և այլազան երփնաւորումներ ու ձևաւո-
րումներ պատճառով. այդ «ապալեզուային» հանուր բնոյթ կրօղ
պարագա- (ոնդիրներ կարօղ են լինել, օրինակ, դասակարգերի ազ-
դեցութիւնը հնչիւնական փոփոխութիւնների և մանաւանդ բառի
իմաստի վերայ, ինչ որ տեղի է ունեցել, օր. հնդկա-եւրոպական
նախալեզու, տարրեր լեզուների խառնուելու հետևանքը, կամ

ուղիղն ասած, տարբեր լեզու ունեցող ազգերի խառնուելու հետևանքը, այլևայլ ժամանակներում, ինչ որ տեղի է ունեցել, օր-
«հայոց» լեզուի վերաբերեալ (հնդկա-եւրոպական լեզուի մի
կազմուած ձևը եկւոր «հայ»երի միջնորդութեամբ ներկայակցուել
է, «կոնպրոմիսս» է կազմել բոլորովին հակառակ որոշ լեզուային
սխտեմաների հետ, որոնք յատուկ են եղել տեղացիներին, «արո-
րիզեն»ներին¹⁾, և այլ նման արտալեզուային երևոյթներ, եթէ լե-
զուների ուսումնասիրութիւնը այլևայլ լեզուային երևոյթներ է
երևան հանում և հետևապէս լեզուային նիւթ հայթայթում, — լեզուի
գիտութիւնը՝ լինդիստիկան զրադուում է դոցա շաղկապումով, այդ
«էմպիրիկ» գիտութիւնները փոխարինում է սխտեմատիկ գի-
տրինայով:

Այդու հանգերձ, միշտ գիտակցութեան պէտք է առնուի
այն հանգամանքը, որ բոլոր վերոյիշեալ «լեզուային» երևոյթները,
ինչ պատճառներից էլ առաջացած լինին, միայն մի շաւղով են իս-
կապէս երևան գալիս լեզուի մէջ, — այդ մեր հոգեկանութեան միջ-
նորդութիւնն է. եթէ այլևայլ «ապալեզուային» երևոյթներ հաւակ-
սկզբնապատճառ կարող են ծառայել այդ «լեզուային» երևոյթների
ծագման հանդէպ, այդ երևոյթները, սակայն, իրենց իսկական
«մկրտումը» և ձևաւորումը ստանում են մեր հոգեկան բովը անց-
նելով, և այդ «լեզուային» երևոյթների այլազան պատկերները
ընորոշում են թէ որակապէս և թէ քանակապէս ազգերի այսպէս
ասած «լեզուային հոգեկանութեան» տարբեր ձևաւորումները ամ-
փոփելով. (միակ այդ «լեզուային հոգեկանութիւնն» է, որ ստեղ-
ծում է ազգային լեզու, և դա է շաղկապողը մի որ և է ազգի թէ-
ցեղի անհատներին): Այս ամենը յայտ է գալիս ի հարկէ գիտու-
թեան տեսակէտից, եթէ խնդիրներին մօտենում ենք, այսպէս աս-
ած, վերացական մտքով. և այդ տեսակէտից գոյութիւն ունեն-
ի հարկէ այդ լեզուային երևոյթների միայն գաղափարները, այն
ինչ կեանքի մէջ, լեզուային միաւորների («լեզուների») հոգեկա-
նութեան մէջ գոյութիւն ունի, գիտակցաբար թէ անգիտակցաբար,
միայն իւրաքանչիւր լեզուային երևոյթի մասնաւոր ձևը. օրինակ,

1) Պր. Մաուր այդ տեղական լեզուն, ազգակից համարելով վրա-
ցերէնին, մինգրելներին, լազերէնին, սւաններէնին եւ այլ Կովկասեան լեզու-
ներին եւ դորա հետ հին սուղական (էլամական) եւ այլ փոքր-ազեան անհե-
տացած լեզուներին, անուանում է դորա միտեղ «յարեթական» լեզուի ձեւեր.
ուր «յարեթական» այդ անյայտ եւ միայն փոփոխուած ձեւերի մէջ պահպան-
ուած նախալեզուն ազգակից է համարւում ըստ այդ գիտնականի «սեմական»
նախալեզուի հետ, ինչպէս մի երկւորեալներ: Դորա մասին թերեւս աւելի
աւելնամ մանրամասնօրէն հաղորդելու:

եթէ վերցնենք այն լեզուային երևոյթը, որը կոչւում է «ժողովր-
դական ստուգաբանութիւն», կտեսնենք, որ այդ մեր գաղափարա-
ցրած երևոյթը միայն իրապէս գոյութիւն ունեցող «ժողովրդական
ստուգաբանութիւնների» համադրականն է ներկայացնում մեր մտա-
ծօղութեան մէջ. սոսկ այնպէս, ինչպէս մեր մէջ գոյութիւն ունե-
ցող «տուն», «չուն», «սեղան» ևլն գաղափարները իրօղութեան մէջ
միայն անդրադարձած ևլն տեսակներով, այսինքն կեանքում գոյու-
թիւն ունեն միայն «տներ», «չներ» ևլն. նոյնպէս «ժողովրդական
ստուգաբանութիւն» — լեզուային գաղափարը գոյութիւն ունի իրեն
իրական ձևերի մէջ, ինչպէս, օր., հնդկա-եւրոպական լեզուներում
այս ինչ ձևով է երևան եկել, արարականում այս ինչ ելն: Ի հարկէ
այդ և ուրիշ լեզուային գաղափար և սկզբունքներ մեր մէջ գոյու-
թիւն ունեն յոկ վերացօրէն, իբրև մեր մտածօղութեան մի արգա-
սիք. և իրենց ծնունդ և կազմուելը առաջացել են իսկականում
գոյութիւն ունեցող «էմպիրիկ» երևոյթներից: Ուրեմն, եթէ մենք
վերցնում ենք այլևայլ լեզուային երևոյթներ և քննութեան են-
թարկում այս կամ այն լեզուային ուսման տեսակէտից, մենք այդ
երևոյթները գիտում ենք իբրև գաղափարներ, աչքաթող՝ անելով
դրանց «էմպիրիկ» ձևերը. և միշտ պէտք է աչքի առաջ ունեցուի
այն, որ «անալոգիա», «ժողովրդական ստուգաբանութեան», «չեւտի»,
«մորֆոլոգիա» և այլոց փոխարէն մենք հանրալեզուային տեսու-
թեան մէջ վերցնում ենք միայն դոցա «սխտեմտիկ» գաղափարները:

Մեր այս բոլորի ամփոփումն այն է, որ եթէ «լեզուաբանա-
կան գիտելիքներն» գործ ունեն մի շարք «լեզուային» խնդիրնե-
րի հետ կամ թէ առաւելապէս «լեզուային» երևոյթների գաղափար-
ների հետ, այդ դրա կատարում են վերացօրէն, առանձնացնելով
այդ ամենը իրենց մայր՝ լեզուային միաւորների արտադրական
ձևերից. (այդ «արտադրական ձևերը», ինչպէս ասուել է, ուսումնա-
սիրում է «պատմական լեզուաբանութիւնը»), և մեր լեզուաբանա-
կան գիտելիքներն («ներածութիւն լեզուաբանութեան, ընդ-
հանուր լեզուաբանութիւն և պատմական լեզուաբանութիւն») իրենց
պարունակելի նիւթի վերաբերեալ միշտ պայմանաւորուած են
գոյութիւն ունեցող լեզուային միաւորների հոգեկանութեան¹⁾ որա-
կումից, իբրև մայր-աղբիւրի: Լեզուաբանական խնդիրներ հետա-
խուզողին այս պէտք է բացայայտ և նախապիտելի լինի:

Արդ տեսնում ենք, որ յիշեալ գիտական տեսութիւնները այն

1) Այդ լեզուային միաւորների (լեզուների) հոգեկանութիւնը՝ իս-
կապէս ասած, նոյնպէս «սխտեմտիկ» բնոյթ է կրում. եւ պէտք է հաս-
կացուի իբրև համագործականը անհատական «լեզուային» հոգեկանու-
թիւնների:

բանի շնորհիւ են առաջ եկել մեր հանուր գիտութեան աշխարհի մէջ, որ գոյութիւն ունեն ամեն մի «ազգային» (, «ցեղային») անհատների մէջ որոշ լեզուային սիստեմաներ, դոցա գոյանալու պայմաններ և օրէնքները, թէ անցեալում և թէ ներկայումս, նոյնպէս պէտք է վերապահուեն ընդհանուր լեզուաբանութեան ուսումնասիրման, և այդ տեսակէտից ոչ թէ միայն ի նկատի պէտք է առնուեն ողջ սիստեմաների գոյանալու հանգամանքները, ինչպէս արաբականի, անգղիականի, «հայկականի» («գրաբարի») և այլոց վերաբերեալ, այլ և ամեն մի «լեզուային» սիստեմայի, լինի դա մոկացոց, վանեցոց... բուլղարացոց, լեհացոց... ստեղծագործութիւնը, թէ «հայոց», սլաւոնների ևն: Առհասարակ այդ բոլոր «լեզուային» սիստեմաները մարդկութեան հոգեկանութեան արտաքին արտացոլման որոշ ձևերն են: «Լեզուային» ենք անուանում, քանի որ այդ հոգեկանութեան արտայայտականը հանրապէս կատարւում է «լեզուի» միջնորդութեամբ, իբրև գործարանի. և մինչև անգամ շատ ազգերի մէջ այդ «լեզու» գործարանի անունը փոխաբերաբար գործ է ածւում և այդ գործարանի միջնորդութեամբ արտայայտելիի հանդէպ: Մենք ևս ստիպուած ենք «լեզուային սիստեմա»ի տեղ գործ ածել նաև «լեզու» բառը, զիջելով դիւրութեան և ընդունուածին, քաջ գիտակցելով, թակայն, որ «լեզուային սիստեմա (որոշ անհատների մէջ)» հասկացողութիւնն անգամ գաղափարը չի հանդիսանում իրեն առարկայի բովանդակութեան, իբրև հոգեկանութեան մի արտայայտականի. և թէ մարդկութեան կենդանեական շրջանում բոլոր «հոգեկանութեան արտայայտականները», «լեզուային սիստեմաները», «լեզուները» ներկայացնում էին սոսկ մի արտայայտականի որակութիւնները, — յետագայ շրջաններում այդ նորութիւնները իրենց ինքնութիւնը դարձացման¹⁾ շաւղով ընթացան և տեղիք տուին այլևայլ «differencial»ների, տարբեր բովանդակութիւն կրող արտայայտելիների: Մինչև անգամ այդ տարբեր «լեզուային սիստեմաները», որոնց գոյանալը մարդկութեան կենդանեական կացութիւնից այս կողմը պէտք է անցնի, ստեղծում են յատուկ, ուրոյն («ազգային, ցեղային...») հոգեկան «աշխարհներ», կամ «լեզուային մտածողութիւններ», ինչպէս գործ է ածւում Բոդուէն դը Կուրտենէն. աւելի ևս — «լեզուային սիստեմաների» ազգեցութիւնը այնպիսի յատուկ «գունաւորումներ» է պատճառել «ցեղային»

1) Այսպիսի դէպքեր, ինչպէս լեզուների բռնի խառնակուելը, որը տեղի է ունեցել օր. հայերենի, անգղիերէնի վերաբերմամբ, «լեզուն» իրեն պատմական զարգացման ուղղութիւնից չեն հանում. բայց այլ գունաւորման են նպաստում. այսպիսի երեւոյթներ եւս լեզուի պատմական էւոլյուցիոնին զարկ տւող փաստեր են:

հոգեկանութեան («ցեղային» լեզուային մտածողութեան), որ, երբ արար երեւոյթին հէնց իրեն ծնողեան առաջի օրերից կտրել են իր հարադատ ընտանիքից (Սլոբրոմ) և մեծացրել զուտ ֆրանսիական միջավայրում (Ֆրանսիայում), այդ «ֆրանսիացու» լեզուային մտածողութեան ձևերը էլի միանգամայն չէին յարում իսկական ֆրանսիացու լեզուային մտածողութեանը (ըստ Meillet-ի). այդ շատ բնորոշիչ պէտք է սեպել «լեզուային սիստեմայի» և իրեն յատուկ հոգեկանութեան փոխադարձ ազդեցութեանց համար: Սկզբում լեզուային սիստեմաները այնպիսի մտապատկերների յարակցման եղանակներն են հանդիսացել, որոնք արտաքին աշխարհում (մարդու հոգեկանութիւնից դուրս, արտաքս) կրել են «տարրական» բնոյթ, նման «տարրական» մտապատկերներ ծագելիս են եղել օր. «շան», «ջրի», «կրակի»... «հաշար», «հոսելու», «վառելու»... «մեծութեան», «ջերմութեան»... և այլ բաների. և ֆիզիկական աշխարհի այդ ամենատարրական երեւոյթները որոշակի անդրադարձել են ամեն մի լեզուային սիստեմայում: Հետևապէս այդ անդրադարձումը որոշ կատեգորիաների է ձևաւորուել. ինչպէս՝ արտաքին աշխարհի նիւթեղէնի և իրեն յատկութեան մտապատկերները վերաբարձրուել են ամեն մի լեզուային սիստեմայում «անուն»ներով և «բայ»ներով. եթէ վերցնենք այդ լեզուային սիստեմաների աւելի նորագոյն շրջանը, իրենց «զարգացման» կացութեան մէջ, կհանդիպենք նման սկզբունքների — անունների և բայերի փոխադարձ յարաբերութիւնը վերաբարձրել «հոլովումով», «ստնարհումով», — այդ «անուն» և «բայ»-երին վերաբերուել սեպելի տեսակէտից (մարդկանց և կանանց) են: Մենք նկատել ենք, օրինակ, որ մի քանի մտածողութեան կատեգորիաներ, որոնք «տարրական» չեն, բայց և իրար աւելի են յարում, միանման են վերաբարձրուել. հնդա-եւրոպականում, վրացերէնում և սեմականում. յայտնի է որ հնդա-եւրոպական նախալեզուում ածականի և մակբայի համեմատական աստիճանները, յետոյ, գործող անունները (, Nomina agentis, ինչպիսի են մեր՝ ուտող, գիտակ, ուսուցիչ... , առւսաց՝ творитель; лгучнѣ; звонарь, пахарь; пѣтухъ, пастухъ; зѣвака...), տեղի վերացական անունները (Abstracta loci, ինչպէս՝ աստանօր, անդանօր, լատիններէն՝ citra, ultra, intra, extra...), թուական կարգի անունները (՝ առաջին, երկրորդ, երրորդ և այլն) վերաբարձրուել են հնդ. -եւր. -er- կամ աւելի յաճախ -ter- վերջածանցի միացումով՝ «առաջնադասացում» (ն. Բրուգմանն, Grundriss, § 521, 522, 523). սեմականում և վրացերէնում մտքի նոյն ստորոգութիւնները երևան են եկել նախածանց m-ի օժանդակութեամբ (սեմականում՝ mu-, ma-, վրացերէնում՝ mo-, me-, ma-, m-) ¹⁾: Կարիք չկայ յիշելու, որ այդ բոլոր լեզուային սիստեմաները

1) Թերեւս առիթ ունենամ մի այլ տեղում մանրամասնօրէն հազորդելու այդ հետաքրքիր «հանրալեզուային» երեւոյթի մասին:

կարօղ են գոյութիւն ունենալ և չխօսող մարդու մէջ, որ. — համբերի, համբար-խուրի. այժման «քաղաքակրթութեամբ» մարդու մէջ այդ լեզուային սիստեման կարօղ է յայտ գալ արտաքին աշխարհին մինչև անգամ երկու եղանակներով, մէկը լեզուի՝ գործարանի, և միւսը գրի միջոցով:

Ամփոփելով այս ամենը տեսնում ենք, որ «լեզուները», «լեզուային սիստեմաները», գոյութիւն ունեւում որոշ անհատների հոգեկանութեան մէջ, ներկայացնում են իրենցից մեր մտապատկերների յարակցման ուրոյն եղանակները. իսկ մտապատկերների առարկաները սկզբում եղել են աւելի յարօղը արտաքին աշխարհին, և յետոյ են առաջացել վերացական գաղափարների:

Կասկած չկայ, որ ֆիզիքական աշխարհի տարրական երևոյթների մտապատկերները (՝ ջրի, կերակուրի, հրացանի, կենդանիների, ձայնի...) յատուկ են նոյնպէս և կենդանիներին. սակայն դոցա յարակցումը, շաղկապումը կենդանիների հոգեկանութեան մէջ տարակուսելի պէտք է համարուի: Այս մարդկութեան մէջ ինչպէս են առաջացել այդ մտապատկերների հասարակ և բարդ (ներքին) յարակցման այլևայլ եղանակները, և մանաւանդ այդ ամենի հաղորդելը արտաքին աշխարհին արտասանօղակաւ գործարանների միջոցով: Կարօղ էք ասել, որ այդ գործարանների միջնորդութեան դիմելու «բնական» ձգտումը դեռ յատուկ է և կենդանիներին (՝ բառաչելը, մկկալը, ծւծւալը, հաչալը...), որոնք աւելի ուղիղն իրենց զգացմունքներն են հաղորդում այդ կերպ. (մեծամասամբ կենդանիների այդ «արտասանօղական» գործակատարութիւնները կատարում են այն տեղերում, որոնք գտնւում են բերանի խոռոչից դէպի խորքերը՝ կոկորդում, չնչափողում). և եթէ մարդկութեան արտասանօղական հաղորդակցութեան մէջ աւելի մեծ դեր են խաղում բերանի, քթի և կոկորդի խոռոչները քան թէ կենդանիների մօտ, դա միայն մարդկութեան բնական զարգացման (հետեւապէս և արտասանութեան եղանակի) արգասիքն ու հետեւանքն է¹⁾:

Կարիք չկայ յիշելու ի հարկէ, որ մեր մտաց բովանդակութիւնը, իբրև արդիւնք մարդկային հոգեա-ֆիզիկական կազմարանքի մի շարք պայմանների միահամուռ գործօղութեանց, միայն որոշ բիոգենետիքական հիմունքների հիման վերայ կարօղ էր կապակցուել հնչիւնական շարժօղութիւնների հետ, իրեն այդ կապակցելութեան

1) Իբրև շարունակութիւն այդ երեւոյթի նկատուում է որ հագագային հնչիւնները տեղիք են տալիս յետագայում աւելի առջեւի հնչիւններին, եւ շատ կոկորդա-հագագային հնչիւններ անհետանում են, ինչպէս վրացերէնում, սեմականում եւն:

հոգը պատրաստ ունենալով (թերեւ²⁾ դեռ կենդանական շրջանում: Իսկ թէ ինչպէս է գոյացել մարդու խօսքը, թէ ինչպէս են առաջացել մեր հոգեկանութեան մէջ կապակցութիւններ հնչիւնական արտադրութիւնների և առարկաների գաղափարների միջև, — այդ դեռ անորոշ է և թերեւ անյայտ էլ մնայ. կան միայն այլևայլ գիտական ենթադրութիւններ՝ հիպոտեզներ լեզուի այդ ծագման մասին: Թողնելով այն անհեթեթ և անբնական ենթադրութիւնները, որոնք արծարծուում էին առաջ, ինչպէս լեզուի ծագման լինելը գերմարդկային, ստեղծագործութիւն, գիւտ, Աստուծոյ շնորհատուր են, անցնենք այժման գիտական տեսութիւններին: Նախ լեզուի ծագումը փնտրում են այսպէս անուանեալ «բնաձայնարարութեան» մէջ (onomatopoesie, звукоподражание), յետոյ, այդ ծագման հիմունքները գտնում են զգացմունքների անկամայական արտայայտութիւնների մէջ, չարակցելով շատ անգամ այդ երկու գործօնները ևս: Առաջին հիպոտեզայի գլխաւոր առարկութիւնը այն է, որ խօսքերը (resp. բառերը) սկզբում ունեցել են անխուսափելի կապակցութիւն իրենց իմաստի հետ, և որ, օրինակ, «բնաձայնական» բառերը հնչելիս մեր մէջ նոյն պատկերն է գոյանում, ինչ որ և իսկական առարկան ըմբռնելիս. այսինքն մարդկային հնչիւնա-կոմպլեքսները, ինչպէս «կոկոալ», «ծւծւալ», «մոթմոթալ», «հոհոալ» են մեզ տալիս են բնականօրէն նոյն պատկերացումը, ինչ որ և գորտի կոկոալը, ճնճողկների ծւծւալը. մարդու կամ կենդանիների մոմթալը, հոհոալը են. հետեւապէս ստեղծուում է անմիջական կապակցութիւն մեր մտաց առարկաների և հնչիւնակոմպլեքսների միջև: Վունդտը հոգեբանական խոչընդոտ է գտնում այդտեղ և անմիջականութիւնը ժխտում է, առարկելով թէ անմիջական կապակցութիւն կարօղ է լինել միայն մեր «բնաձայնաւոր» բառերի և դոցա ըմբռնման մէջ: Մեր կարծիքով, այս տեսութեան հանդէպ լուծման խնդիրը և էութիւնը անմիջականութեան թէ միջականութեան մէջ չէ, այլ գլխաւոր խոչընդոտը այն է՝ թէ ինչպէս են որակուել և այլազանուել (дифференцироваться) այլևայլ արտաքին հնչիւնա-աղմկային տպաւորութիւնները սկզբնական «արտասանութեան» մէջ, ինչպէս են այդ արտաքին երևոյթների գաղափարները վերարտադրուել որոշ հնչիւնակոմպլեքսների միջնորդութեամբ, որոնք նոյն գաղափարը և եթ պէտք է պատկերացնեն: Աչքի առաջ ունենալով,

2) Դիտնականներից մէկը (անունը չեմ յիշում), ուսումնասիրելով կապիկների հնչիւնա-աղմկային արտադրութիւնները, գտել էր, որ այդ հնչիւնա-աղմկների հաւարոյթները շատ ժամանակ կապակցուում են որոշ իմաստների հետ, ինչպէս «կապիկերէն» уек նշանակում է «փախիւր, օգրегис» ևն:

որ մինչև անգամ կենդանիները ըմբռնում և տարբերում են արտաքին հնչիւնա-ազմկային երևոյթները, ինչպէս ծախ ծածուցը, գորտի կռիւալը, ջրի խշոցը, իսկ, օրինակ, հեռի մինչև անգամ տիրոջ կամ օտարի ձայնն էլ են տարբերում, աչքի առաջ ունենալով ուրեմն որ այդ բոլոր երևոյթների մտապատկերները ևս յատուկ պէտք է լինէին նախամարդկի-կենդանիներին, — և միևնոյն ժամանակ շատ և շատ կենդանիներին էին յատուկ առհասարակ նման երևոյթների մտապատկերներ և բնական ձայնա-աղմուկներ արտայտելը որոշ դործարանների միջնորդութեամբ, մենք դեռ անգիտակ պէտք է համարենք մեզ այն պայմաններին և նախնական պրոցեսներին, որոնք նպաստել և հող են պատրաստել, որ որոշ հնչիւնակոմպլեքսներ յարմարեցրած և յատկանիշ լինեն որոշ մտապատկերների համար: Միւս կողմից լեզուի ծագումը որոնում են մարդու զգացմունքների անկամայական արտայայտութիւնների մէջ, իբրև հնչիւնական շարժումների, յարակից մեր հոգեկանական որոշ կացութեանց. այդ թուին են պատկանում օր. վաչ, ուլ, սյ, կշն միջարկութիւնները. բայց թէ ինչպէս է իմաստաւորում պատճառել և ոչ կամայական հնչիւնակոմպլեքսներին — այդ ևս մնում է անյայտ Բաւականին ամփոփ տեսութիւն լեզուի ծագման մասին տալիս է միայն Վունդտը, որը անուանում է իրեն այդ տեսութիւնը «գեներտիքական» (Entwicklungstheorie) և հիմնում է դարձման մարդու այն շարժողութիւնների վերայ, որոնք յարակցում են այլևայլ «աֆֆեկտ»ների հետ. նախ որ շարժողութիւնների, «սիմպտոմների» լարումութիւնը կապակցում է «աֆֆեկտ»ների ուժգնութեան հետ, յետոյ առաջանում են զգացմունքների որական արտայայտութիւնները, օրինակ, այն «միմիկ»ական շարժումները, մանուալ ընդհանր մկանքներով, որոնք ուղեկցում են քաղցր, կծու և դառն տպաւորութիւններին, — նմանապէս յուզուելը (գոգիւր) և լքելը՝ ճնշում գրութիւնը, լարումութիւնը և գոցա լուծուելը արտայայտում են բերանի մկանքների լարումածողութեան ձևերով վերջապէս երևան են գալիս և գիտակցութեամբ արտայայտութիւններ մարդու մտապատկերների, յոյց տալով առարկան կամ առարկայի և հետի կապակցութիւնը պրոցեսների պատկերացումները տալով պատմութիւնական ժեստերի միջոցով: Միմիկական և պատմութիւնական շարժողութիւններին միանում են և «հնչիւնական ժեստեր» (Lautgeberden), որոնք յետագայում առանձնանում են չորհիւ իրենց գիւրքմբռնելութեան և ձևափոփոխութիւնների կարելիութեան: Բայց և լեզուի զարգացման հետեւալ շրջանը մնում է դեռ նոյնպէս անյայտ իրեն մանրամասնութիւններում, և առհասարակ լեզուի ծագման խնդիրը տակաւին մնում է անորոշ և ոչ լուծարանուած գիտութիւնից: Հետևապէս և լեզուաին սիստեմաների՝ այդ մեր

մտապատկերների յարակցման ուրոյն եղանակների գոյանալը նոյնպէս մնում է ապագայի խնդիր. և լեզուաբանական դիսյիպլինաները հարկադրուած են վերցնել լեզուն, իբրև առարկայ միայն իրեն «պատմական» յայտնի շրջանում:

Ինչպէս տեսաք լեզուային սիստեմաների ուսումնասիրութեամբ այս կամ այն տեսակէտից պարապում են լեզուաբանական դիսյիպլինաներ, ինչպէս «ներածութիւն լեզուաբանութեան», «ընդհանուր լեզուաբանութիւն» և «պատմական լեզուաբանութիւն»: Բայց լեզուներով հետաքրքրում են և ոչ միայն այդ առարկաները, այդ «լինգուիստական» ուսումնները, որոնց համար լեզուն ինքնուրոյն նշանակութիւն ունի և ուսումնասիրում է հէնց իրեն լեզուի համար: Լեզուն հետազոտութեան առարկայ է դառել և շատ ու շատ գիտութիւնների կողմից, և գլխաւորապէս հոգեբանութիւնից, տրնտեսագիտութիւնից, պատմագիտութիւնից. եթէ լեզուն «ոգույ հայելին» է, ինչպէս իրաւ ասում է Լեյբնիցը, այդ լեզուն հանրապէս ֆիլոլոգների համար շատ ժամանակ միակ օժանդակիչ աղբիւրն է ծառայում այս կամ այն գիտական խնդիրները պարզելու միլիոնները, որոնց նպատակն է ուսումնասիրել մի որ և է ազգի կամ թէ ժողովուրդների քաղաքակրթութեան՝ կուլտուրայի արտայայտութիւնները, նայում են դէպի լեզուն միայն ինչպէս մի կուլտուրական ստեղծագործութեան վերայ. նմանապէս գրականութիւնը, համայնական կազմը (պետութիւն և չն), տնտեսական կեանքը և այլն հանդիսանում են մի որ և է ազգութեան հանուր կուլտուրայի բաղկացուցիչ տարրերը, մասերը: Լեզուն շատ ժամանակ իրեն մէջ պարունակում է այնպիսի նիւթեր, որոնք չեն կայրօղ մատակարարել օր. պատմական աղբիւրները, հնագիտութիւնը եւն: Իսկ առհասարակ լեզուի նշանակութեան մասին աւելորդ է բան ասել, քանի որ դա ակնյայտ և գիտելի բոլորին. միայն այն է հարկաւոր ասել որ լեզուն, լինելով անհատի համար իբրև անգիտակցելի ասոցիացիաների բարդ սիստեմա, որը կայանում է խօսքի գործարանների և զգայութիւնների միջև և հնարաւորութիւն է տալիս խօսել և ուրիշներին հասկանալ, որ լեզուն, իբրև ասոցիացիաների սիստեմա, պատկանելով միայն անհատներին և նոյնութիւնը ոչ զքի մէջ չգտնուելով, որ այդ լեզուն ունի վարակիչ և կաշօղ բնոյթ, և այդու չնորհիւ դառնում է ոչ միայն ֆիզիոլոգիական և հոգեբանական մի երևոյթ, այլ և սոցիալական. այդ ասոցիացիաների սիստեման, հնչիւնային արտադրութեամբ, այնպիս ուժգնութեամբ է ներհաստատուում որոշ (ազգի թէ բարբառի պատկանօղ) անհատների մէջ, որը բացակայում է ուրիշ հասարակական երևոյթների յայտ գալու մէջ: 1)

1) Ն. Мейе, Введение... էջ 20 24.

որ մինչև անգամ կենդանիները ըմբռնում և տարբերում են արտաքին հնչիւնա-աղմկային երևոյթները, ինչպէս ծախ ծածուցը, գորտի կոկալը, ջրի խշշոցը... իսկ, օրինակ, չնեք մինչև անգամ տիրոջ կամ օտարի ձայնն էլ են տարբերում, աչքի առաջ ունենալով ուրեմն որ այդ բոլոր երևոյթների մտապատկերները ևս յատուկ պէտք է լինէին նախամարդիկ-կենդանիներին, և միևնոյն ժամանակ շատ և շատ կենդանիներին էին յատուկ առհասարակ նման երևոյթների մտապատկերներ և բնական ձայնա-աղմուկներ արտայտելը որոշ դործարանների միջնորդութեամբ, մենք դեռ անգիտակ պէտք է համարենք մեզ այն պայմաններին և նախնական պրոցեսներին, որոնք նպաստել և հող են պատրաստել, որ որոշ հնչիւնակոմպլեքսներ յարմարեցրած և յատկանիշ լինեն որոշ մտապատկերների համար։ Միւս կողմից լեզուի ծագումը որոնում են մարդու զգացմունքների անկամայական արտայայտութիւնների մէջ, իբրև հնչիւնական շարժումների, յարակից մեր հոգեկանական որոշ կացութեանց, այդ թուին են պատկանում օր, վաշ, սկ, սյ, կշն միջարկութիւնները։ Բայց թէ ինչպէս է իմաստաւորում պատճառուել և ոչ կամայական հնչիւնակոմպլեքսներին—այդ ևս մնում է անյայտ։ Բաւականին ամփոփ տեսութիւն լեզուի ծագման մասին տալիս է միայն Վոնդոր, որը անուանում է իրեն այդ տեսութիւնը «գենեալոգիական» (Entwicklungstheorie) և հիմնում է դարձ մարդու այն շարժողութիւնների վերայ, որոնք յարակցում են այլևայլ «աֆֆեկտների հետ»։ Նախ որ շարժողութիւնների, «աֆֆեկտների» յարուածութիւնը կապակցում է «աֆֆեկտների ուժգնութեան հետ», յետոյ առաջանում են զգացմունքների որական արտայայտութիւնները, օրինակ, այն «միմիկական շարժումները», մանաւանդ բերանի մկանքներով, որոնք ուղեկցում են քաղցր, կծու և դառն տպաւորութիւններին, նմանապէս յուզուելը (գոգիւր) և լքելը՝ ձնուած գրութիւնը, լարուածութիւնը և սոսիս լուծուելը արտայայտում են բերանի մկանքների լարուածութեան ձևերով։ Վերջապէս երևան են դալիս և գիտակցորար արտայայտութիւններ մարդու մտապատկերների, յոյս տալով առարկան կամ առարկայի և հետի կապակցութիւնը պրոցեսների պատկերացումները տալով պանտոմիմիքական ժեստերի միջոցով։ Միմիքական և պանտոմիմիքական շարժողութիւններին միանում են և «հնչիւնական ժեստեր» (Lautgeberden), որոնք յետագայում առանձնանում են չնորհիւ իրենց գիւրմբանելիութեան և ձևափոփոխութիւնների կարելիութեան։ Բայց և լեզուի զարգացման հետեւալ շրջանը մնում է դեռ նոյնպէս անյայտ իրեն մանրամասնութիւններում, և առհասարակ լեզուի ծագման խնդիրը տակաւին մնում է անորոշ և ոչ լուծարանուած գիտութիւնից։ Հետեւապէս և լեզուաին սիստեմաների այդ մեր

մտապատկերների յարակցման ուրոյն եղանակների գոյանալը նոյնպէս մնում է ապագայի խնդիր, և լեզուաբանական դիսցիպլինաները հարկադրուած են վերցնել լեզուն, իբրև առարկայ միայն իրեն «պատմական» յայտնի շրջանում։

Ինչպէս տեսանք լեզուային սիստեմաների ուսումնասիրութեամբ այս կամ այն տեսակէտից պարագում են լեզուաբանական դիսցիպլինաներ, ինչպէս «ներածութիւն լեզուաբանութեան», «ընդհանուր լեզուաբանութիւն» և «պատմական լեզուաբանութիւն»։ Բայց լեզուներով հետաքրքրուած են և ոչ միայն այդ առարկաները, այդ «լինգուիստական» ուսումնները, որոնց համար լեզուն ինքնուրոյն նշանակութիւն ունի և ուսումնասիրում է հէնց իրեն լեզուի համար։ Լեզուն հետազոտութեան առարկայ է դառել և շատ ու շատ գիտութիւնների կողմից, և գլխաւորապէս հոգեբանութիւնից, տրնտեսագիտութիւնից, պատմագիտութիւնից, և թէ լեզուն «ոգույ հայելին» է, ինչպէս իրաւ ասում է Լեյբնիցը, այդ լեզուն հանրապէս ֆիլոլոգների համար շատ ժամանակ միակ օժանդակիչ աղբիւրն է ծառայում այս կամ այն գիտական խնդիրները պարզելու։ Ֆիլոլոգները, որոնց նպատակն է ուսումնասիրել մի որ և է ազգի կամ թէ ժողովուրդների քաղաքակրթութեան՝ կուլտուրայի արտայայտութիւնները, նայում են դէպի լեզուն միայն ինչպէս մի կուլտուրական ստեղծագործութեան վերայ, նմանապէս գրականութիւնը, համայնական կազմը (պետութիւն ևլն), տնտեսական կեանքը և այլն հանդիսանում են մի որ և է ազգութեան հանուր կուլտուրայի բաղկացուցիչ տարրերը, մասերը։ Լեզուն շատ ժամանակ իրեն մէջ պարունակում է այնպիսի նիւթեր, որոնք չեն կարող մատակարարել օր. պատմական աղբիւրները, հնագիտութիւնը ելն։ Իսկ առհասարակ լեզուի նշանակութեան մասին աւելորդ է բան ասել, քանի որ դա ակնյայտ և գիտելի բոլորին, միայն այն է հարկաւոր ասել որ լեզուն, լինելով անհատի համար իբրև անգիտակցելի ասոցիացիաների բարդ սիստեմա, որը կայանում է խօսքի գործարանների և զգայութիւնների միջև և հնարաւորութիւն է տալիս խօսել և ուրիշներին հասկանալ, որ լեզուն, իբրև ասոցիացիաների սիստեմա, պատկանելով միայն անհատներին և նոյնութիւնում ոչ դի մէջ չգտնուելով, որ այդ լեզուն ունի վարակիչ և կաշօղ բնոյթ, և այդու չնորհիւ դառնում է ոչ միայն ֆիզիոլոգիական և հոգեբանական մի երևոյթ, այլ և սոցիալական։ այդ ասոցիացիաների սիստեման, հնչիւնային արտադրութեամբ, այնպիս ուժգնութեամբ է ներհաստատուում որոշ (ազգի թէ բարբառի պատկանող) անհատների մէջ, որը բացակայում է ուրիշ հասարակական երևոյթների յայտ գալու մէջ։¹⁾

1) Ն. Мейе, Введение... էջ 20 21.

NL0239547

